

studenten (27 van Groningen, zes van Utrecht; één aan beide opleidingen) alleen thuis examen. Van degenen die ook in Nederland slaagden, kwamen uit Groningen: U. Penning Hz. (07-71; 30); C.E. Gravemeijer E.Cz. (08-84; 30); E.H. Sikkes (10-97; 31); M. Herborg (08-75; 32); E. Huizinga (...; 33); B. Sanders (09-98; 33); E.A. Metelkamp Cappenberg (12-52; 34); H.M. Hoogklimmer (10-87; 34); bij hen is ook te rekenen G. Haijunga (07-62; 34), die hoewel hij op St. Thomas (W.I.) was geboren, een Oost-friese achtergrond had. Uit Utrecht kwamen: H.S. Valk (...; 32), H. Garnerus (...; 33) en A.P. Geelink (...; 33); uit Leiden: O. Schultz (13-52; 37). T.E. Heineken (07-58; 32), leerling van Groningen, werd hulpprediker te Niekerk en vervolgens (hulp)prediker te Burum.

³⁷ Bij de verdeling in 1813 van het koninkrijk Holland, waartoe ook Oost-Friesland behoorde, was het voormalige graafschap toegewezen aan het koninkrijk Hannover. Hoewel Groningen en Oost-Friesland nadien steeds meer uiteengroeiden, bleven de kerkelijke betrekkingen en het gebruik van de Nederlandse taal in de gereformeerde en doopsgezinde eredienst nog zeker een halve eeuw bestaan; W.J. Formsma, 'De historische betrekkingen tussen Groningen en Oost-Friesland', in: *Groningse Volksalmanak* 1955, 1-13, m.n. 12v. Gegevens over deze contacten in de periode 1572-1815 bij: Van Lieburg, *Profeten*, 198-201.

voorgoed, of voor een zeer belangrijk deel van zijn werkzame leven, naar de (voormalige) Nederlandse koloniën en handelsposten afreisde.⁴⁵

Zoals te verwachten, was de uitstroom naar Nederlands-Indië het grootst: in totaal gingen er in de onderzochte jaren 30 hervormde kandidaten en twee lutherse proponenten naar de Oost. Altijd waren er al kandidaten geweest die hun weg vonden naar Insulinde,⁴⁶ maar nu werd de toeloop groter. Er werden dan ook forse traktementen en pensioenen betaald, zowel in de Oost als in de West. Bovendien breidde de regering het aantal predikantsplaatsen in de Oost uit: de dertien die in 1810 waren voorzien, werden in 1835 vermeerderd tot zestien, in 1849: twintig, in 1855: 29, en in 1861: 30 vaste plaatsen en twee veldpredikers.⁴⁷ In 1829 vertrokken de uit Zwitserland afkomstige Waalse kandidaat O.A. Roulet en de predikantszoon W.C. Slingerland Conradi.⁴⁸ Tussen 1831 en 1840 zouden er twaalf jongemannen volgen. Elf kwamen in dienst van de Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië,⁴⁹ de twaalfde nam de zorg voor de evangelisch lutherse gemeente te Batavia op zich.⁵⁰ Ook gedurende het volgende decennium (1841-1850) was Indië een interessant werkgebied voor kandidaten: er vertrokken toen tien personen naar dit gebied.⁵¹ Daarna zette een daling in: dit omdat nu ook de Indische markt verzadigd raakte – er stierven bijvoorbeeld geen pas gearriveerde predikanten meer – en wellicht meer nog omdat de markt in patria eind jaren veertig aantrok. Vanaf 1855 kwam daar bij dat de Indische Commissie (zie onder) nu tevens predikanten met ervaring wenste uit te zenden; in 1856 gingen er zeven tegelijk.⁵² Gedurende de jaren 1851-1860 werden daarom slechts zes kandidaten,⁵³ onder wie één luthers proponent, benoemd voor wat inmiddels de Protestantsche Kerk in Nederlandsch Oost-Indië (PKNI) was geworden.⁵⁴ De volgende twaalf jaren waren dat er nog minder, ondanks het feit dat er vanwege een opnieuw toenemend overschot wel belangstelling was voor Indië.⁵⁵ Als laatsten in de onderzochte periode vonden in 1862 nog twee kandidaten hun toekomst in de Oost: de in Soerabaya geboren F.J.J. Prins en de ongelukkige J.J. Diest Lorgion, die vanwege een vroegtijdige dood nog geen zeven jaar in Indië werkte.⁵⁶

Een speciale opleiding ontvingen de betrokkenen, die in de eerste plaats ten dienste van de Nederlanders en andere Europeanen in Indië benoemd werden, aanvankelijk niet. Voorzover ze kennis van het Maleis verwierven en zelfs in deze taal preekten, was dat het resultaat van eigen inspanning.⁵⁷ Pas begin 1838 bepaalde de overheid dat voortaan alleen diegenen tot predikant in Oost-Indië benoemd zou kunnen worden, die zich vooraf de theoretische kennis van de Maleise taal, alsmede het lezen en schrijven van